
Milica Kacin-Wohinz

Oris jugoslovanske historiografije 1945–1985 o Julijski krajini med vojnama

---

Zgodovinska literatura o Julijski krajini — to je o Primorski in Istri — med obema vojnama je številna, toda heterogena in fragmentarna. Popolne bibliografije o njej nimamo, obstajajo le parcialne bibliografije, ki se močno razlikujejo po kriterijih izbora in se praviloma ne omejujejo na jugoslovansko historiografijo.

Bibliografijo o problemu Julijske krajine iz obdobja 1942–1962 so objavili F. Zwitter,¹ A. Rejec² in B. Marušič³ v Zgodovinskem časopisu ter Razpravah in gradivu in vsebuje poleg zgodovinskih del raznih narodov tudi razpravo v zvezi z razmejitvijo med Jugoslavijo in Italijo po drugi vojni. Literaturo o jadranskem vprašanju je predstavil K. Milutinović,⁴ o mejnih vprašanjih pa Š. Ilesič.⁵ Obsežna bibliografija P. Strčića⁶ vsebuje le samostojne publikacije, toda presega v naslovu označeno območje Istre, Kvarnera in Gorskega Kotarja, pa tudi časovni okvir. Glede istrske historiografije je zanimiva razprava med istrskimi zgodovinarji leta 1968, objavljena v reviji Dometi.⁷ Keglević⁸ je objavil bibliografijo razprav in člankov o Istri, M. Bertoša⁹ in I. Mi-

¹ Fran ZWITTER, Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta, 1942–1947, Zgodovinski časopis, Ljubljana, II–III/1948–1949, str. 259–326.

² Albert REJEC, Bibliografija o primorskem problemu, 1948–1950, Zgodovinski časopis, Ljubljana, V/1951, str. 506–512.

³ Branko MARUŠIČ, Bibliografija o problemih pokrajin ob zahodni meji SFRJ 1951–1962, Razprave in gradivo, Ljubljana, 1966, št. 4–5, str. 315–368.

⁴ Kosta MILUTINOVIĆ, Nova povijesna literatura o Jadranskom pitanju, Mogućnosti, Split, 1/1972, str. 52–74.

⁵ Svetozar ILEŠIĆ, Pregled nove književnosti o naših mejnih vprašanjih, Geografski vestnik, Ljubljana, XVIII/1946, str. 187–195.

⁶ Petar STRČIĆ, Štampana riječ o otporima i borbama, Radnički antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog Kotara, Prilog bibliografiji, Knjige i brošure, Rijeka 1980, 156 str.

⁷ Poslijeratna hrvatska historiografija o Istri, Rijeci, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima, Dometi, Rijeka, I/1968, št. 7, 10, 11, 12.

⁸ Zlatko KEGLEVIĆ, Bibliografija, Rasprave i članci o Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom Kotaru u časopisima i zbornicima SRH 1945–1970, Rijeka 1979, 421 str.

⁹ Miroslav BERTOŠA, Gradnja za bibliografiju historije i kulture Istre 1945–1967, Istarski mozaik, Pula, V/1967, št. 4–5, str. 299–312, št. 6, str. 404–413, VI/1968, št. 1–3, str. 169–178.

hovilović¹⁰ gradivo za bibliografijo Istre. Sumarni pregled jugoslovanske historiografije do leta 1973 je v italijanščini objavila M. Kacin-Wohinz.¹¹

Tu lahko le okvirno obravnavamo jugoslovansko historiografijo za omejeno razdobje, upoštevajoč le pomembnejša dela in avtorje z vidika njihove znanstvene in uporabne vrednosti. Razumljivo je, da spadajo sem tudi avtorji italijanske narodnosti, živeči v Jugoslaviji, prištetni pa moramo tudi slovenske avtorje, živeče v Italiji, ne samo zato, ker govorimo o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, marveč predvsem zato, ker so njihova dela po vsebini in intenciji integralni del slovenske historiografije. Dela bom obravnavala po skupinah, glede na tematiko, obdobje, pa tudi namen, ne da bi jih dosledno delila po teritorialnem načelu, se pravi posebej za Istro in posebej za Primorsko; ta delitev se kaže v glavnem že v naslovih znotraj tematskih skupin. V bibliografiji, katere namen ni celovitost, navajam le osnovne podatke, nujne za uporabnike.

I. V prvo skupino uvrščam dela o zunanji politiki in diplomatskem boju za meje po prvi vojni, o tako imenovanem Jadranskem vprašanju. Glavni avtorji, ki obravnavajo to tematiko, so M. Marjanović,¹² B. Krizman¹³ in D. Šepić.¹⁴ O letu 1918 na Jadranu je pisal F. Čulinović,¹⁵ F. Erjavec¹⁶ je pisal o Slovencih na mirovni konferenci, L. Čermelj¹⁷ o prijateljskem paktu med

¹⁰ Ive MIHOVILOVIĆ, Naša bibliografija, Istarski zbornik, Zagreb, 1949, str. 242—250.

¹¹ Milica KACIN-WOHINZ, Storiografia jugoslava sulla Venezia Giulia 1918—1945, Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento die liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste, 2/1974, št. 2, str. 5—9.

¹² Milan MARJANOVIĆ, Borba za Jadran, 1914—1946, Iredenta i imperijalizam, Mala biblioteka, 5, Split 1953, 128 str.; Londonski ugovor iz godine 1915, Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917, Prilozi novoj jugoslavenskoj historiji, 3, Zagreb 1960, 469 str.

¹³ Bogdan KRIZMAN, Jadransko pitanje pred našom delegacijom na pariskoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom, Jadranski zbornik, Pula, III/1958, str. 291—312; Jadransko pitanje pred »Vijećem četvorice« Pariske mirovne konferencije, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, III/1961, str. 419—467; Saveznički ultimatum u Jadranskom pitanju siječnja 1920. godine, Jadranski zbornik, Pula, II/1957, str. 199—236; Predigra konferencije u Rapallu, Zadarska revija, Zadar, VII/1958, št. 1, str. 29—52, Četiri pisma Ante Trumbića Ljubi Davidoviću u jadranskom pitanju 1919, Mogućnosti, Split, 2, 1968, str. 222—233.

¹⁴ Dragovan ŠEPIĆ, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918, Zagreb 1970, 431 str.; Gradja o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Reka, XI—XII/1966—1967, str. 223—298, XIII/1968, str. 183—269; Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, III/1964, št. 3, str. 37—55; Slovenci i jadransko pitanje u prvom svijetskom ratu, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXIII/1969, št. 3—4, str. 257—273; Misija Carla Gallija u Trstu u siječnju 1915, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, II/1958, str. 53—80; Jadranska dilema italijanske politike, Pomorski zbornik, Zadar, 7, 1969, str. 625—654; Rapalski diktat, Iz istorije medjunarodnih odnosa, Trideset dana, Beograd, IV, 10, 1946, str. 75—85.

¹⁵ Ferdo ČULINOVIĆ, 1918. na Jadranu, Zagreb 1951, 238 str.

¹⁶ Fran ERJAVEC, Slovenci na mirovni konferenci, 1919—1920, London, 1960, 24 str.

¹⁷ Lavo ČERMELJ, Kako je prišlo do prijateljskega pakta med Italijo in Kraljevino SHS leta 1924, Zgodovinski časopis, Ljubljana, IX/1955, št. 1, str. 192—196.

Jugoslavijo in Italijo. Gre za problemske razprave, ki jih odlično dopolnjujejo objave dokumentov, meddržavnih pogodb in konvencij od londonske do rimske pogodbe. V. Bratulić¹⁸ je objavil dokumentacijo o pomembnejših političnih sporazumih med Italijo in Jugoslavijo, V. Jovanović¹⁹ rapalsko pogodbo, Krizmanović²⁰ sta še razpravi o Italiji v jugoslovanski zunanji politiki do leta 1941, Šepić²¹ je objavil pregled o jadranskem vprašanju do leta 1954 in o italijanskem iredentizmu na Jadranu, E. Milak²² Mussolinijev odnos do jadranskega vprašanja. O reškem problemu in D'Annunziju so pisali K. Milutinović,²³ P. Strčić,²⁴ B. Kojić,²⁵ Živojinović,²⁶ Mihovilović²⁷ in Crnković.²⁸ Sicer pa jadransko vprašanje obravnavajo vse splošne zgodovine jugoslovanske zunanje politike med vojnama. Za ta dela je značilno, da praviloma ne vsebujejo zgodovinske problematike Julijske krajine.

II. Posebno skupino predstavljajo dela, ki so bila objavljena v letih 1945—1952 v zvezi z mirovnimi pogajanjmi.²⁹ Obravnavajo zgodovino Julijske krajine

¹⁸ Vjekoslav BRATULIĆ, Politički sporazumi izmedju Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla, Jadranski zbornik, JAZU, Zagreb, VI/1963—65, str. 5—70.

¹⁹ Vojislav M. JOVANOVIĆ, Rapalski ugovor 12. novembra 1920, Zbirka dokumenata, Beograd 1950, 87 str.; Zagreb 1950, 70 str.

²⁰ Bogdan KRIZMAN, Italija u vanjskoj politici jugoslavenske države do marsejskog atentata (1918—1934), Pazinski memorijal, Pazin, 5, 1976 str. 27—91; Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941), Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975, št. 1, str. 33—97.

²¹ Dragovan ŠEPIĆ, Jadransko pitanje od 1915 do 1954, Istra, Pula, 13/1975, št. 1—2, str. 17—36; Talijanski iredentizam na Jadranu, Konstante i transformacije, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975, št. 1, str. 5—32.

²² Enes MILAK, Mussolini i problem Jadrana 1917—1922, Historija, Rijeka, 4, 1981, str. 237—243.

²³ Kosta MILUTINOVIĆ, Borba za Rijeku (1918—1920) pred britanskim javnošću, Pomorski zbornik, Zadar, 1970, št. 8, str. 757—783.

²⁴ Petar STRČIĆ, O nekim problemima Rijeke 1918, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 1968, št. 3—4, str. 123—133.

²⁵ Branko KOJIĆ, Rijeka i podijela austro-ugarske trgovačke mornarice, Jadranski zbornik, Pula, III/1958, str. 273—290.

²⁶ Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ, Velika Britanija i Danuncije u Rijeci 1919. godine, Argumenti, Rijeka, 1983, 1—2, str. 47—59.

²⁷ Ive MIHOVILOVIĆ, Mussolini, D'Annunzio i Rijeka, Argumenti, Rijeka 1983, 1—2, str. 77—88.

²⁸ Nikola CRNKOVIĆ, Procjena štete nastalih uslijed D'Annunzijeve okupacije Rijeke, Argumenti, Rijeka, 1983, 1—2, str. 89—103.

²⁹ Memorandum Oblasnog narodnog odbora za Istru savezničkoj komisiji za ispitivanje granične linije izmedju Jugoslavije i Italije, (Zagreb 1946, angl., franc., rusko), 24 str.

Memorandum Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije po pitanju Julijske krajine i drugih jugoslovenskih teritorija pod Italijom, (Beograd 1945, angl., franc., rusko), 22 str. + 10 kart.

Julijska krajina v borbi za samoodločbo in priključitev k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, izd. NOO za Slovensko primorje in Trst, (1946), 21 + 27 str., 89 pril.

The Julian March. Julijska krajina. Le Marche Julienne, (1946), 85 str.

Le Marche Julienne, Etudes de geographie politique, Sušak 1945, 89 fot.

Donnes statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne, (Beograd) 1946, IX + 33 str.

z vseh aspektov in za daljša časovna razdobja, z namenom dokazati avtohtonost in samobitnost slovenske in hrvaške skupnosti na tem ozemlju in upravičenost njene pripadnosti k jugoslovanskim narodom oziroma Jugoslaviji. Vsebujeje memorandume, preglede, dokumente, statistike, geografske karte, diagrame, faksimile. Izšla so v različnih jezikih: francoskem, angleškem, ruskem, italijanskem, pač glede na to, komu so bila namenjena. Splošni razvoj skozi stoletja sistematično obravnavata zlasti kolektivni deli Oko Trsta³⁰ ter Istra in Slovensko Primorje,³¹ D. Gustinčič³² je pisal o Trstu in razmejitvi. Krajši pregled od prve svetovne vojne dalje je še v knjigi Trst v boju za demokracijo.³³ Etnografsko in gospodarsko problematiko vsebujejo dela I. Mihovičiča³⁴ in L. Berceta.³⁵

III. V tretjo skupino uvrščam dela, ki vsebujejo kompleksno, večstransko tematiko iz zgodovine Primorske Istre pod Italijo, bodisi za celo dvajsetletje ali za posamezna razdobja, bodisi za Julijsko krajino ali za posamezne pokrajine. Če ne upoštevamo krajevnih zgodovin in kronik, je splošnih del malo, ali pa so omejena na krajša razdobja. Med prvimi je še vedno Čermeljevo³⁶ delo Slovenci in Hrvati pod Italijo, čeprav je prvič izšlo v angleščini že pred drugo vojno in je koncentrirano na raznarodovalno problematiko. Istro obravnava knjiga Istra prošlost i sadašnjost,³⁷ širše jo obravnavata še B. Milanović³⁸ in T. Peruško,³⁹ medtem ko Reško državo na splošno obravnava F. Čulinović⁴⁰ in P. Strčić.⁴¹ Politično zgodovino primorskih Slovencev v letih 1918—1928, ki vsebuje tudi problematiko istrskih Hrvatov, je obdelala M. Kacin-Wohinz,⁴² sumarne preglede pa je objavila v Slovenci v zamejstvu,⁴³

Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne, Beograd 1946, (angl., rusko), 156 str.

Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1946, 195 str.

³⁰ Oko Trsta, ur. Viktor Novak in Fran Zwitter, Beograd 1945, 432 str.

³¹ Istra i Slovensko Primorje, Borba za slobodu kroz vijekove, Beograd 1952, 751 str.

³² Dragutin GUSTINČIČ, Trst ali problem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, Ljubljana 1945, 34 str.

³³ Trieste nella lotta per la democrazia, Trieste 1945, 255 str.

³⁴ Ive MIHOVIČIČ, Trst, etnografski i ekonomski prikaz, Zagreb 1946, 378 str.; Trst problem dana, Zagreb 1951, 184 str.

³⁵ Lojze BERCE, Budućnost Trsta u svetlu njegove prošlosti, Tragedija jedne luke i jednog naroda pod Italijom, Beograd 1946, 248 str.

³⁶ Lavo ČERMELJ, Slovenci in Hrvati pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965, (v ital., Trst 1974), 355 str.

³⁷ Istra — prošlost, sadašnjost, Zagreb 1969, 240 str.

³⁸ Božo MILANOVIČ, Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 2, 1883—1973, Pazin 1973, 673 str.

³⁹ Tone PERUŠKO in drugi, Knjiga o Istri, Zagreb 1968, 214 str.

⁴⁰ Ferdo ČULINOVIČ, Riječka država, Od Londonskog pakta i Danunciade do Rapalla i aneksije Italiji, Zagreb 1953, 260 str.

⁴¹ Petar STRČIČ, O Rijeci od 1918. do 1921. godine, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXI/1981, str. 129—146.

⁴² Milica KACIN-WOHINZ, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, 1918—1921, Maribor 1972, 468 str.; Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—1928, Koper—Trst 1977, 561 str.

⁴³ Tone FERENC, Milica KACIN-WOHINZ, Tone ZORN, Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana 1974, 326 str.

v Zgodovini Slovencev in v italijanščini z dokumenti.⁴⁴ Tržaški Slovenec J. Pirjevec⁴⁵ je objavil v italijanščini pregled kulturne in politične zgodovine Slovencev v Trstu, o nacionalnem vprašanju primorskih Slovencev med vojnama je pisal S. Vilhar,⁴⁶ deloma upošteva to razdobje tudi K. Šiškovič.⁴⁷ D. Šepić⁴⁸ je objavil pregled borbe istrskih Hrvatov, V. Vremec⁴⁹ opisuje Slovensko Istro, Reko med vojnama pa E. Milak.⁵⁰ Pomemben je izbor dokumentov o političnem položaju in etničnem sestavu v Istri.⁵¹ Posebno uporaben je Primorski slovenski biografski leksikon,⁵² ki izhaja v Gorici. Kronologijo dogodkov za celo dvajsetletje je objavila M. Kacin-Wohinz,⁵³ za Istro pa A. Giron,⁵⁴ vendar sta obe osredotočeni na dogodke iz delavskega in antifašističnega gibanja.

Med splošna dela štejem tudi avtobiografska, spominska dela, ki obravnavajo širšo tematiko, čeprav so osredotočena na gibanje, kateremu je avtor pripadal; pogosto upošteva tudi dokumentarno gradivo. Spomine so objavili delavski in komunistični voditelji: H. Tuma⁵⁵ (že pred vojno), I. Regent,⁵⁶ R. Golouh,⁵⁷ A. Benussi,⁵⁸ J. Vergan.⁵⁹ Med protagonisti narodnega in kulturnega gibanja so objavili spomine E. Besednjak,⁶⁰ ki opisuje bolj splošne do-

⁴⁴ Milica KACIN-WOHINZ, *Slovinci v Italiji med dvema vojnama*, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979; str. 705—726; *La minoranza sloveno-croata sotto l'Italia fascista*, Quaderni, Rovigno, VIII, 1985, str. 89—143 in v: *Le minoranze etniche europee di fronte al razismo ed al fascismo*, Aosta 1985, str. 133—151.

⁴⁵ J. PIRJEVEC, *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste* nel 900, Trieste 1983, 213 str.

⁴⁶ Srečko VILHAR, *Primorski Slovenci in nacionalno vprašanje v obdobju 1918—1945*, Obala, Koper, 1971, št. 10—11, str. 23—34.

⁴⁷ Karel ŠIŠKOVIČ, *Znano in neznano o slovenskem vprašanju v Italiji*, Trst 1984, 103 str.

⁴⁸ Dragovan ŠEPIĆ, *Borbe istarskih Hrvatov za nacionalnu ravnopravnost i priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji*, Pregled 1868—1945, Istarski mozaik, Pula, 6/1968, št. 4, str. 181—196; *Borba istrskih Hrvatov i Slovenaca za slobodu i ujedinjenje od narodnog preporoda do oslobođenja*, Nastava povijesti, Zagreb, 1968—69, št. 9, str. 45—61.

⁴⁹ Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 752 str.

⁵⁰ Enes MILAK, *Rijeka u međuratnom razdoblju — prilog istraživanju*, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 17—26.

⁵¹ Vjekoslav BRATULIĆ, *Izbor dokumenata o etničkom sestavu i političkim prilikama Istre*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, IV/1957, str. 229—480.

⁵² *Primorski slovenski biografski leksikon*, Gorica, 1974—1985, zv. 1—11.

⁵³ Alenka NEDOG, Milica KACIN-WOHINZ, *Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, V/1965, str. 161—238; *Ibid.*, 1930—1941, Ljubljana 1967, 177 str.

⁵⁴ Antun GIRON, *Pod crvenom zastavom 1919—1969*, Rijeka 1969, 54 str.

⁵⁵ Henrik TUMA, *Iz mojega življenja*, Spomini, misli in izpovedi, Ljubljana 1937, 478 str.

⁵⁶ Ivan REGENT, *Spomini*, Ljubljana 1967, 341 str.

⁵⁷ Rudolf GOLOUH, *Pol stoletja spominov*, Ljubljana 1966, 420 str.

⁵⁸ Andrea BENUSSI, *Ricordi di un combattente istriano*, Zagreb 1951, 170 str.; *La mia vita per un'idea*, Monografie, Rovigno 3, 1973, 132 str.; *Uspomene jednog borca*, Rijeka 1954, 120 str.

⁵⁹ Jože VERGAN, *Od Marezig do Madrida*, Ljubljana 1962, 326 str.

⁶⁰ Engelbert BESEDNJAK, *Buditelj in voditelj naroda Virgilu Ščeku v spomin*, Novi list, Gorica, VII—IX/1958—1960.

godke kot svoje življenje, B. Milanović,⁶¹ L. Čermelj,⁶² P. Hočevnar,⁶³ F. Bevk,⁶⁴ L. Jurca,⁶⁵ F. Mikuletič⁶⁶ in H. Močnik.⁶⁷ O ilegalnem narodno-revolucionarnem odporu ter o življenju v fašističnih zaporih so pisali V. Španger,⁶⁸ D. Sardorč,⁶⁹ A. Sfiligoj⁷⁰ in V. Ladavac.⁷¹

Parcialna dela, zgodovinska in spominska, razprave, pregledi, članki, zbirke dokumentov, ki obravnavajo posamezno gibanje, posamezne probleme, dogodke, ožja razdobja ali območja, so objavljena v najrazličnejših zbornikih in revijah in vseh seveda ni mogoče naštetih v tem kratkem prispevku.

IV. V posebno skupino uvrščam dela o povojni problematiki, prevratu, italijanski okupaciji in revolucionarnih dogodkih. Poleg že omenjene kompleksne obdelave Slovencev pod italijansko zasedbo M. Kacinove in Kermavnerjeve kritike z naslovom *Temeljni problemi povojne primorske politične zgodovine*, so o posameznih problemih pisali: D. Kermavner⁷² o tržaški misiji v Benetke, D. Šepič⁷³ o Trstu v prevratnih dneh in odborih Narodnega sveta v Istri, D. Klen⁷⁴ in B. Krizman⁷⁵ o italijanski okupaciji Istre, D. Nečak⁷⁶ je

⁶¹ Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene (1900—1976)*, Pazin 1976, 219 str.

⁶² Lavo ČERMEJ, *Spomini na moja tržaška leta*, Ljubljana 1969, 169 str.; *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, Ljubljana 1972, 247 str.; *Ob tržaškem procesu 1941*, Ljubljana 1962, 127 str.

⁶³ Pavla HOČEVAR, *Pot se vije*, Trst 1964, 164 str.

⁶⁴ France BEVK, *Mrak za rešetkami*, Koper 1958, 122 str.

⁶⁵ Leopold JURCA, *Moja leta v Istri pod fašizmom*, Spomini, Ljubljana 1978, 103 str.

⁶⁶ Mikula LETIČ (Fortunat MIKULETIČ), *Internatit*, Gorica 1974, 194 str.

⁶⁷ Hubert MOČNIK, *Spomini in izkustva*, Gorica 1971, 260 str.

⁶⁸ Vekoslav ŠPANGER, *Bazoviški spomenik*, Trst 1965, 159 str.

⁶⁹ Dorče SARDOČ, *Tigrova sled*, *Pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom*, Trst 1983, 310 str.

⁷⁰ Avgust SFILIGOJ, *Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice*, *Pričevanja*, Gorica 1985, 221 str.

⁷¹ Vjekoslav LADAVAC, *Moji zatvori*, Pula 1983, 212 str.

⁷² Dušan KERMAVNER, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, (zlasti v letih 1918—1921) Ljubljana 1977, 122 str.; *Ko je pretilo razkosanje Slovenije*, *Sodobnost*, Ljubljana 1965, št. 4, str. 315—328; *Še o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918*, *Sodobnost*, Ljubljana 1967, št. 4, str. 314—324; *Še enkrat o italijanski okupaciji Trsta*, *Delo*, Ljubljana 28. VII. 1969. Glej tudi: *Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII—XIX/1978—1979, str. 69—107, XX/1980, str. 95—105.

⁷³ Dragovan ŠEPIČ, *Raspad Austro-Ugarske i Trst*, *Jadranski zbornik*, Pula, II/1956, str. 169—197; *Tržaški Slovenci v dneh razpada Avstroogrške*, *Primorski dnevnik*, Trst, 22. XII. 1968; *Odbori narodnog vijeća SHS u Puli i Istri*, *Istra*, Pula, 16/1978, št. 1—2, str. 82—90.

⁷⁴ Danilo KLEN, *Saopštenja i izvještaji talijanske vojne obaveštajne službe o Istri u 1919. godini*, *Pazinski memorijal*, Pazin, 9, 1979, str. 287—331.

⁷⁵ Bogdan KRIZMAN, *Gradja o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog Primorja*, 1918 g., *Jadranski zbornik*, Pula I/1965, str. 225—269; *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine*, *Anali Jadranskog instituta JAZU*, Zagreb, I, 1956, str. 83—114; *Talijanska okupacija na Jadranu i misija A. Tresić-Pavičića 1918. godine*, *Pomorski zbornik*, Zadar, 5, 1967, str. 643—669.

⁷⁶ Dušan NEČAK, *Pisarna za zasedeno ozemlje; Položaj na Slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje do novembra 1920*, *Kronika*, Ljubljana, XX/1972, št. 2, str. 101—106, 3, str. 158—162.

opisal Pisarno za zasedeno ozemlje, B. Marušič⁷⁷ prevratne dni na Goriškem, M. Marjanovič⁷⁸ akcije za izgon Italijanov; B. Stulli⁷⁹ je izdal nekaj dokumentov o letu 1918 v Istri, L. Lubiana⁸⁰ je opisal politično življenje v Istri po prvi vojni, Strčić^{80a} Reko leta 1918.

Bogata je literatura o revolucionarnih dogodkih v prvih povojnih letih, med okupacijo in hitro po aneksiji. O revolucionarnih poskusih in slovenskih socialistih leta 1918 je pisala M. Kacin-Wohinz,⁸¹ o revolucionarnem gibanju v Istri je pisal F. Čulinovič,⁸² o Labinski republiki je izšel posebni zbornik.⁸³ Poleg Čulinoviča⁸⁴ so o njej pisali še Scotti in Giuricin⁸⁵ ter J. Jelinčić,⁸⁶ o proštinskem uporu M. Bertoša⁸⁷ in Buršič,⁸⁸ J. Kramar⁸⁹ pa o mrežganskem uporu s širšim orisom razmer v Slovenski Istri. V. Bratulič⁹⁰ je objavil razpravi z dokumenti o revolucionarnih dogodkih v Istri, G. Scotti⁹¹ in L. Kar-

⁷⁷ Branko MARUŠIČ, Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske, Jadranski koledar 1967, Trst, str. 153—159; Kronika, Ljubljana, 28/1980, št. 1, str. 32—42; Na Goriškem v drugi polovici leta 1918, Primorski dnevnik, Trst, 1964, št. 38—45; Dokumenti iz »prevratnih dni«, Goriška srečanja, Nova Gorica, 1968, št. 15—16, str. 68—71; Deset številok »Goriške straže« leta 1918, Primorski dnevnik, Trst, 1964, št. 34—35.

⁷⁸ Milan MARJANOVIČ, Protiv okupatora, Akcija za izbacivanje Talijana iz naših krajeva 1920. godine, Rijeka 1952, 48 str.

⁷⁹ Bernard STULLI, Prilozi gradji za historiju 1918-e u Istri i Trstu, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, V/1959, str. 463—507; Nova gradja za historiju 1918. godine u Istri i Rijeci, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Rijeka XIII/1968, str. 149—179.

⁸⁰ Lucio LUBIANA, La vita politica istriana nel primo dopoguerra, Quaderni, Rovigno, VI, 1981, str. 103—174.

^{80a} Petar STRČIČ, O nekim problemima Rijeke 1918, Jugoslovenski istorijski časopis, 1986, št. 3—4, str. 123—133.

⁸¹ Milica KACIN-WOHINZ, Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII/1967, str. 323—341; Revolucionarno gibanje v Julijski krajini v letih 1920—1921, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 223—248; Tržaški slovenski socialisti v letu 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVII/1977, str. 105—121.

⁸² Ferdo ČULINOVIČ, Revolucionarni pokret u Istri 1921., Zagreb 1951, 244 str.

⁸³ Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972 (1979. je izšla v italijanščini), 414 str.

⁸⁴ Ferdo ČULINOVIČ, »Labinska republika« (Analiza pokreta u Istri iz 1921), Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 1—22.

⁸⁵ Giacomo SCOTTI — Luciano GIURICIN, La repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia, Rovigno 1971, 188 str.

⁸⁶ Jakov JELINČIČ, Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli od 16. studenog do 3. prosinca 1921, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 287—314.

⁸⁷ Miroslav BERTOŠA, Proština 1921, Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre, Pula 1972, 150 str.

⁸⁸ Herman BURŠIČ, Dogadjaji u Proštini 1921. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 349—361.

⁸⁹ Jože KRAMAR, Marezige, trdnjava slovenstva v Istri 1861—1930, Koper 1982, 396 str.

⁹⁰ Vjekoslav BRATULIČ, Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920. godine, Jadranski zbornik, Pula, I/1956, str. 271—304; Odjeci oktobarske revolucije u Istri, Ibid., II/1957, str. 5—31.

⁹¹ Giacomo SCOTTI, Gennaio 1920 lo sciopero di Pola e la »Battaglia di Dignano«, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 191—224; Pola millenovecentoventi, Quaderni, Rovigno, IV, 1977, str. 7—73.

powitz⁹² sta pisala o revolucionarnih dogodkih v Puli in okolici v letih 1919—1920.⁹³ O revolucionarnih dogodkih in začetkih komunističnega gibanja na Primorskem v letih 1918—1921 so objavljeni tudi integralni dokumenti v zbirki Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem.⁹⁴

Omenjena literatura je v glavnem grajena na primarnih virih in prav za prvo povojno razdobje lahko rečemo, da je najbolje obdelano.

V. Osrednja problematika primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov pod Italijo je gotovo politika italijanske države do narodne manjšine, to je politika raznarodovanja. Številna dela o tem so bila napisana že pred drugo vojno in kmalu po njej, sicer pa to tematiko vsebujejo vsa že omenjena splošna dela in velika večina parcialnih problemskih raziskav. Že omenjeno delo Čermelja, Slovenci in Hrvati pod Italijo, ki je izšlo tudi v angleščini in italijanščini, sistematično obravnava vsa področja raznarodovanja od uprave, cerkve in šole do procesov pred posebnim sodiščem za zaščito države. Čermeljevi sta tudi zbirki že omenjenih dokumentov o raznarodovanju⁹⁵ ter dokumentov o politiki škofa Santina do Slovencev.⁹⁶ O splošnem raznarodovanju Slovencev in Hrvatov je pisal tudi V. Rapotec,⁹⁷ o politični bonifikaciji Istre M. Korlević.⁹⁸ Več je del, ki obravnavajo posamezne veje raznarodovalnega pritiska. F. Barbalić in I. Mihovilović⁹⁹ sta izdala kratek pregled zatiranja hrvaškega šolstva in cerkve v Istri, M. Žerjav¹⁰⁰ pa slovenskega šolstva. I. Juvancič¹⁰¹ je v več delih opisal slovensko duhovščino pod fašizmom in posebej fašistično linijo goriškega nadškofa Margottija, H. Mezulić¹⁰² fašistični teror, L. Čermelj¹⁰³ požig Narodnega doma v Trstu.

Drugačna so dela o fašizmu in njegovi politiki. M. Kacin-Wohinz¹⁰⁴ obravnava vzpon fašizma v Julijski krajini, fašistične programe raznarodovanja in

⁹² Ljubinka KARPOWICZ, Štrajk u Puli 1919—1920, Historija, Rijeka 5/1982—84, str. 127—144.

⁹³ Referati s posveta »Revolucionarna gibanja u Puli 1918« so v Istra, Pula, 1978, št. 1—2, str. 82—148.

⁹⁴ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919—1921, Ljubljana 1980 (Julijska krajina je pod črko B, str. 307—530).

⁹⁵ Italian Genocide Policy Against the Slovenes and the Croates a selection of documentes, Beograd 1954, 199 str.

⁹⁶ Lavo ČERMELJ, Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria, Ljubljana 1953, 154 str.

⁹⁷ Vinko RAPOTEC, Praksa Italije s Slovenci in Hrvati (1918—1940), Koper 1952, 74 str.

⁹⁸ Milivoj KORLEVIĆ, Taljanska »politička bonifikacija« u Istri, Jadranski zbornik, Pula, I, 1956, str. 305—314.

⁹⁹ Fran BARBALIĆ — Ive MIHOVILOVIĆ, Proscription du slovène et du croate des écoles et des églises sous la domination italienne (1918—1943), Zagreb 1945, 28 str.

¹⁰⁰ Milan ŽERJAV, Uničenje slovenskega šolstva pod fašizmom s posebnim ozirom na Slovensko Istro, Obala, Koper, 24, 1974, str. 43—44.

¹⁰¹ Ivo JUVANČIČ, gl. op. 150; Goriški nadškof Carlo Margotti izvajalec linije sporazuma Pij XI — Mussolini, Goriški letnik, Nova Gorica, 3, 1978, str. 51—82.

¹⁰² Hrvoje MEZULIĆ, Fašizam krstitelj i palikuća, Zagreb 1946, 111 str.

¹⁰³ Lavo ČERMELJ, Ob petdesetletnici požiga Narodnega doma v Trstu, Kronika, Ljubljana, 18, 1970, str. 97—104.

¹⁰⁴ Milica KACIN-WOHINZ, Vzpon fašizma in slovensko-hrvatska narodna organizacija v Julijski krajini, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, VII/1975,

odnos italijanske države do jugoslovanske manjšine, P. Strčić¹⁰⁵ fašizem v Istri med vojnama, L. Čermelj¹⁰⁶ opisuje fašistični plebiscit leta 1929 na Goriškem. O fašizmu z raznih vidikov so pisali O. Mandić,¹⁰⁷ I. Mihovilović¹⁰⁸ in D. Sedmak,¹⁰⁹ zadnji se je doslej edini lotil fašistične organizacije med Slovenci. O fašizaciji in militarizaciji šolstva v Istri je pisal T. Crnobori.¹¹⁰ Izjemen je prispevek o Slovencih in Hrvatih v italijanskih kolonijah, ki sta ga objavila S. Vilhar in A. Klun.¹¹¹ O italijanski obveščevalni službi je pisal D. Klen.¹¹² Pomembne so zbirke dokumentov o posameznih vejah raznarodovanja: V. Bratulić¹¹³ je izdal dokumente o iztrebljanju hrvaških šol, D. Klen¹¹⁴ o duhovščini v Istri, I. Mihovilović¹¹⁵ o italijanski kolonizaciji v Julijski krajini. Raznarodovanje na gospodarskem področju je vključeno tudi v tista dela, ki obravnavajo gospodarsko zgodovino. Zelo uporaben je seznam vseh procesov proti Slovencem in Hrvatom pred posebnim fašističnim sodiščem,¹¹⁶ ki vsebuje osnovne podatke obtožencev, vzete iz italijanske publikacije Aula IV. Dokumentaren je dnevnik iz fašističnih zaporov M. Škrapa.¹¹⁷ L. Legiša¹¹⁸ je prikazal reakcijo slovenskih pisateljev do fašističnega zatiranja v Julijski krajini.

št. 1, str. 99—111; Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XXII/1982, str. 151—167; Odnos italijanske države do državljanov slovenske in hrvaške narodnosti med vojnama, Borec, Ljubljana, XXXVI/1984, št. 10, str. 584—593.

¹⁰⁵ Petar STRČIČ, Fašizam u Istri i Rijeci izmedju dva svijetska rata i radovi O. Mandića, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 115—124.

¹⁰⁶ Lavo ČERMELJ, Fašistični plebiscit 1929 na Goriškem, Bori, Koper, I/1955, št. 2, str. 68—91.

¹⁰⁷ Oleg MANDIČ, Istra i Rijeka u Mussolinijevim govorima i spisima, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 267—286; Marginalije uz opatijske memoare fašističkog skvadraste, Dometi, Rijeka, 5—7, 1977, str. 69—107.

¹⁰⁸ Ive MIHOVILOVIĆ, Antijugoslovanski imperializam — bitna komponenta talijanskog fašizma, Pazinski memorial, Pazin, 8, 1978, str. 49—62; Jedikovka prefekta Cimaronia, Istra, Pula, 13, 1975, št. 8, str. 47—52.

¹⁰⁹ Drago SEDMAK, Ustanovitev vladne stranke na Goriškem 1922., Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 115—136; Fašistična stranka v Gorici do razkosanja Goriške pokrajine I. 1923, Jadranski koledar, Trst, 1979, str. 180—197.

¹¹⁰ Tone CRNOBORI, Fašizacija i militarizacija školstva u Istri izmedju dva svjetska rata, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 225—232.

¹¹¹ Srečko VILHAR — Albert KLUN, Primorski Slovenci in istrski Hrvati v italijanskih kolonijah pred drugo svetovno vojno, Jadranski koledar 1971, Trst, str. 219—241.

¹¹² Danilo KLEN, Talijanska obaveštajna služba u bivšoj Julijskoj krajini, Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, Reka, 21, 1977, str. 125—184, 22, 1978, str. 59—118.

¹¹³ Vjekoslav BRATULIĆ, Dokumenti o obrani i istrebljivanju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955, 96 str.

¹¹⁴ Danilo KLEN, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri izmedju dva rata, Zagreb 1955, 103 str.

¹¹⁵ Ive MIHOVILOVIĆ, Talijanska kolonizacija Julijske krajine, Anali Jadranskog instituta, JAZU, Zagreb, I, 1956, str. 117—154.

¹¹⁶ Vsi procesi proti Slovencem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom, 1927—1943, Iz knjige Aula IV, Trst 1970, 125 str.

¹¹⁷ Milko ŠKRAP, Dnevnik in Spominska knjiga iz fašističnih zaporov, Trst 1977, 47 str.

¹¹⁸ Lino LEGIŠA, Odgovor slovenskih pisateljev na fašistično zatiranje, Pazinski memorial, Pazin, 9, 1979, str. 241—246.

V neposredni zvezi z raznarodovalno in zatiralsko politiko fašizma so raziskave o notranjem razvoju slovenske in hrvaške skupnosti v tem razdobju. Ta razvoj, ki ga lahko označimo pod skupnim naslovom narodno in razredno gibanje, je bil po eni strani posledica raznarodovanja in nasilja, po drugi pa je spodbujal raznarodovalne metode in represije. S tega vidika ga tudi periodiziramo na dobo, ko so manjšini še dopuščene legalne inštitucije in na dobo, ko se gibanje umakne v popolno ilegalno in se odpor proti raznarodovanju poistoveti z antifašizmom.

VI. Za prvo razdobje, ki sega od 1921 do 1928, je historiografijo mogoče deliti po problematiki: politična, kulturna, prosvetna, cerkvena, ne glede na to, da zlasti zadnja sega tudi v naslednje razdobje. Stališča slovensko-hrvaških političnih strank, njihovih poslancev v rimskem parlamentu in dvojne parlamentarne volitve je obdelala M. Kacin-Wohinz,¹¹⁹ politične stranke in volitve v Istri pa V. Bratulić.¹²⁰ Gibanje narodnjaške mladine v Trstu je opisal M. Škrap,¹²¹ dijaške organizacije v Idriji L. Božič,¹²² o mladini v Slovenski Istri obstaja poseben zbornik.¹²³ I. Juvančič¹²⁴ je dal pregled odnosa Slovencev in Hrvatov do Italije in Jugoslavije.

Kulturno problematiko obravnavajo številni krajši zapisi, celovitega pregleda, kakršnega že imamo za politične razmere tega časa, še nimamo. Splošnega značaja je delo M. Poldini-Debeljuhove¹²⁵ v italijanščini o odnosih med italijansko in slovensko kulturo na Primorskem. O kulturnem življenju Slovencev ter o slovenski knjigi pod fašizmom je pisal F. Bevk,¹²⁶ o prosvetnih

¹¹⁹ Milica KACIN-WOHINZ, *Il movimento nazionale sloveno-croato durante l'opposizione dell'Aventino (1924—1925)*, Quaderni, Rovigno, IV, 1977, str. 75—112; O stališčih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele Italiji, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXI/1981, str. 101—112 (v ital. Quaderni Rovigno, VI, 1981—1982, str. 215—308); *Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924*, *Prispevki*, V/1965, str. 3—160; *Poslanci Jugoslavenske narodne stranke v italijanskem parlamentu v predfašistični dobi*, *Prispevki*, XIV/1974, str. 109—136.

¹²⁰ Vjekoslav BRATULIĆ, *Političke stranke u Istri 1918—1923*, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 155—190; *Neravna borba*, *Riječki list*, Rijeka, 1953, št. 281; *Deklaracija zastupnika »Jugoslovenske narodne stranke« u talijanskem parlamentu 21. VI. 1921*, *Jadranski zbornik*, Pula, VIII/1970—72, 1973, str. 235—245.

¹²¹ Milko ŠKRAP, *Uporna mladina*, Trst 1971, 202 str.

¹²² Lado BOŽIČ, *V mladih vrstah pred pol stoletja*, *Idrijski razgledi*, Idrija, XX/1975, št. 1—2, str. 33—45; *Dijaške organizacije v Idriji*. *Ibid.*, XVII/1972, št. 3—4, str. 99—115, XVIII/1973, št. 1, str. 1—15, št. 2, str. 67—85, št. 3—4, str. 125—164, XIX/1974, št. 12, str. 51—63, št. 3—4, str. 132—144.

¹²³ *Napredna mladina slovenske Istre v letih 1919—1947*, Koper 1985, 385 str.

¹²⁴ Ivo JUVANČIČ, *Odnos primorskih Slovencev do Italije in stare Jugoslavije*, *Srečanja*, Nova Gorica, 19, 1969, str. 40—50; *Južnotirolski Nemci in primorski Slovenci v odnosu do Italije*, *Problemi*, Ljubljana, 1967—1968, št. 57, str. 1199—1222, št. 58, str. 1360—1377, št. 59—60, str. 1592—1621.

¹²⁵ Mara DEBELJUH-POLDINI, *Rapporti tra la cultura italiana e quella slovena nel Litorale (1900—1940)*, Trieste 1973, 47 str.

¹²⁶ France BEVK, *Kulturni život u Slovenačkom Primorju*, *Slovensko bratstvo*, Beograd 1947, str. 450—454; *Boj za slovensko knjigo*, *Obzornik*, Ljubljana, V, 1950, str. 426—428; *Naše knjige pod fašizmom*, *Goriški zbornik* 1947—1957, Nova Gorica 1957, str. 43—48.

društvih in Goriški Mohorjevi družbi L. Čermelj,¹²⁷ o slovenski knjigi pod fašizmom B. Marušič.¹²⁸ O šolstvu v Istri sta pisala Car Emin¹²⁹ in De Marin,¹³⁰ poleg V. Bratulića,¹³¹ ki opisuje tudi istrsko levo inteligenco. Šolstvo na Reki je obdelal M. Čop.¹³² D. Pahor¹³³ je opisal razvoj slovenskega osnovnega šolstva, biografije slovenskih učiteljev je objavil A. Šavli.¹³⁴ V Trstu je izšel Prosvetni zbornik,¹³⁵ ki obravnava vse kulturniške panoge, vendar obsega samo današnje tržaško in le deloma tudi goriško ozemlje v Italiji. O zborovski pesmi na Primorskem je izšla knjiga I. Jelerčiča,¹³⁶ o glasbeni kulturi v Trstu pa delo A. Rojca.¹³⁷ Posebej je opisana tudi zgodovina tržaškega planinskega društva izpod peresa D. Jeliničiča¹³⁸ in zgodovina telesne kulture Slovencev v Italiji A. Rupla.¹³⁹ Pregled razvoja telovadbe na Vipavskem je objavil S. Sluga.¹⁴⁰ Bolj sistematično je obdelana slovenska publicistika. O slovenskem knjižničarstvu je pisal S. Vilhar,¹⁴¹ bibliografijo slovenskega tiska sta sestavila Koleričeva in Pertot¹⁴² v Trstu, bibliografijo periodike pa M. Šalamun.¹⁴³ O hrvaškem

¹²⁷ Lavo ČERMELJ, Društveno življenje v Slovenskem Primorju med obema vojnama, Obzornik, Ljubljana, V, 1950, str. 448—451; Goriška Mohorjeva družba v luči italijanskih uradnih spisov, Koledar družbe Sv. Mohorja, Celje, 1955, str. 71—80; 40-letnica prisilne ukinitve Edinosti, Primorski dnevnik, 22. XII. 1968.

¹²⁸ Branko MARUŠIČ, Slovenska knjiga pod fašizmom, Goriška srečanja, Nova Gorica, 2, 1967, št. 6, str. 42—44.

¹²⁹ Viktor Emin CAR, Moje uspomene na »Družbu Sv. Cirila i Metoda za Istru«, Zagreb 1953, 141 str.

¹³⁰ Mate DE MARIN, Hrvatsko školstvo u Istri izmedju dva svjetska rata, Sisak 1972, 223 str.

¹³¹ Vjekoslav BRATULIĆ, gl. op. 113; Lijeva istarska inteligencija 1918—1945, Riječka revija, Rijeka, XVI/1967, št. 2—3, str. 182—209; Istarska inteligencija u emigraciji v Mladen Iveković, Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1935, Zagreb 1970, str. 115—125.

¹³² Milivoj ČOP, Riječko školstvo izmedju dva rata, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 104—124.

¹³³ Drago PAHOR, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 235—238.

¹³⁴ Andrej ŠAVLI, Vrsta skozi čas, Obrazi koprsko-goriške generacije slovenskih učiteljev, Primorski dnevnik, Trst, 1977, št. 219—303.

¹³⁵ Prosvetni zbornik, 1868—1968, Trst 1970, 323 str.

¹³⁶ Ivo JELERČIČ, Pevsko izročilo Primorske, Slovenska zborovska pesem na Primorskem do druge svetovne vojne, Trst 1980, 220 str.

¹³⁷ Aleksander ROJC, Cultura musicale degli sloveni a Trieste dal 1884 all'avvento del fascismo, Trieste 1978, 100 str.

¹³⁸ Dušan JELINIČIČ, Zgodovina Slovenskega planinskega društva Trst, 1904—1984, Trst 1984, 190 str.

¹³⁹ Aldo RUPEL, Telesna kultura med Slovenci v Italiji, zgodovina, popis dejavnosti društev, Trst 1981, 199 str.

¹⁴⁰ Stanislav SLUGA, Razvoj telovadbe na Vipavskem do leta 1928, Srečanja, Nova Gorica, 5, 1970, št. 23—24, str. 71—73.

¹⁴¹ Srečo VILHAR, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem, Študijska knjižnica v Kopru, 1951—1961, Koper 1961, str. 5—24.

¹⁴² Antonia KOLERIČ — Marjan PERTOT, Bibliografija slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama, 1918 — 30. IV. 1945, Narodna in študijska knjižnica, Trst 1966, 97 str.

¹⁴³ Miša ŠALAMUN, Slovensko primorsko časopisje, Študijska knjižnica v Kopru, 1951—1961, Koper 1961, str. 25—107.

tisku v Istri in Trstu so pisali B. Milanović,¹⁴⁴ A. Iveša¹⁴⁵ in P. Strčić,¹⁴⁶ o italijanskem tisku v Istri pa L. Giuricin.¹⁴⁷

Iz cerkvene zgodovine obstoja zgodovina Goriške nadškofije R. Klinca,¹⁴⁸ ki obsega širše razdobje, isti avtor je opisal tudi primorsko duhovščino pod fašizmom in Goriško Mohorjevo družbo. O jugoslovanski duhovščini v Istri¹⁴⁹ je izšel kratek pregled v Zagrebu, o primorski duhovščini pod Italijo in o škofu Fogarju je pisal I. Juvančič,¹⁵⁰ L. M. Golia¹⁵¹ pa o borbi duhovščine za slovenščino. Biografijo goriškega nadškofa F. B. Sedeja je napisal nečak J. Sedej,¹⁵² o nadškofu je pisal še I. Juvančič,¹⁵³ nekaj dokumentov o fašističnem preganjanju nadškofa Sedeja je objavila M. Kacin-Wohinz.¹⁵⁴

VII. Posebno skupino predstavlja gospodarska, socialna in upravna zgodovina, čeprav se v marsičem prepleta tako z narodnim gibanjem kot z raznarodovanjem. Za to tematiko je sorazmerno malo raziskav, več jih je za Istro kot za Primorsko. O ekonomskih in socialnih vprašanjih v Istri do leta 1923 sta pisala J. Medarić¹⁵⁵ in E. Vlajčić,¹⁵⁶ o kmetijstvu in kolonatu v Istri M. Legović,¹⁵⁷ H. Buršić-M. Mikolić,¹⁵⁸ B. Marušić¹⁵⁹ in J. Šegota.¹⁶⁰ D. Milotti¹⁶¹

¹⁴⁴ Božo MILANOVIĆ, Trščanska hrvatska štampa izmedju dva rata s osvrtno na Istru, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 129—147.

¹⁴⁵ Ante IVEŠA, Trščanska hrvatska štampa izmedju dva rata, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 149—162.

¹⁴⁶ Petar STRČIĆ, Novinarstvo Hrvata u Istri do 1947. godine, Istarski mozaik, Pula, 4, 1968, št. 4, 210—234.

¹⁴⁷ Luciano GIURICIN, La stampa italiana in Istria, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 163—189.

¹⁴⁸ Rudolf KLINEC, Zgodovina goriške nadškofije, 1751—1951, Gorica 1951, Primorska duhovščina pod fašizmom, Gorica 1969, 106 str.; Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967.

¹⁴⁹ Jugoslavenske duhovenstva v Istri pri italijanskoj vlasti, Zagreb 1946, 33 str.

¹⁵⁰ Ivo JUVANČIĆ, Primorska duhovščina pod Italijo, Srečanja, Nova Gorica, 5, 1970, št. 23—24, str. 33—36; Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu, Goriški letnik, Nova Gorica, 2, 1975, str. 101—116; Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom, Znamenja, Celje, 1976, št. 5, str. 408—426, št. 6, str. 520—543.

¹⁵¹ Ludvik Modest GOLIA, Primorska duhovščina v borbi za slovenščino, Nova pot, Ljubljana, 15, 1963, str. 286—289.

¹⁵² Josip SEDEJ, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Zagreb 1971, 77 str.

¹⁵³ Ivo JUVANČIĆ, Dr. Frančišek Borgia Sedej in fašizem, Goriški letnik, Nova Gorica, 1, 1974, str. 98—112.

¹⁵⁴ Milica KACIN-WOHINZ, Iz dokumentov o preganjanju goriškega nadškofa mons. Frančiška Borgia Sedeja, Idrijski razgledi, Idrija, XV/1970, št. 3, str. 135—145.

¹⁵⁵ Jura MEDARIĆ, Ekonomski in socijalni odnosi u Istri 1918. do 1923. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 191—208.

¹⁵⁶ Emilio VLAJČIĆ, Ekonomska struktura Istre 1918. god., Istarski mozaik, Pula, II/1965, št. 1—2, str. 9—19.

¹⁵⁷ Marko LEGOVIĆ, Stanje u poljoprivredi Istre od 1918. do 1923. godine, Labinska republika 1921. godine, Rijeka 1972, str. 208—221.

¹⁵⁸ Herman BURŠIĆ — Mario MIKOLIĆ, Nemiri u selima Istre u doba svijetske ekonomske krize, Istarski mozaik, Pula, 1967, št. 4—5, str. 189—198; Ekonomsko stanje u Istri 30-tih godina u svijetlu talijanskih dokumenata, Istrski mozaik, Pula, 1966, št. 3—4, str. 152—158. Buršić, Gospodarske prilike istarskog sela izmedju dva svjetska rata i asimilacija »inorodaca«, Dometi, Rijeka, X/1977, št. 5—7, str. 69—81, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 169—185.

je objavila prispevke za agrarno zgodovino Istre v letih 1918—1939. O kolonatu na Primorskem so pisali S. Žitko,¹⁶² I. Juvančič¹⁶³ in E. Ferjančič,¹⁶⁴ o zadružništvu na Goriškem in na Tržaškem pa L. Čermelj¹⁶⁵ in F. Juriševič.¹⁶⁶ Obsežno in podrobno je delo M. Waltritscha¹⁶⁷ o slovenskem bančništvu in posojilništvu na Goriškem, ki je izšlo v Gorici tudi v italijanščini. Pogrešamo kompleksnejša dela o agrarnem gospodarstvu in strukturi ter o širšem industrijskem razvoju. Obstaja pa nekaj zgodovinskih pregledov o posameznih industrijskih obratih, med drugim o rafineriji in tovarni papirja na Reki, o tovarni orodja v Batujah, o rudniku v Idriji, o lesni industriji na ilirskobistriškem območju. Posebej manjkajo raziskave o socialnih vprašanjih in strukturah, izjema so delo L. Lubiane^{167a} o razbojništvu v Istri, Mandičev¹⁶⁸ oris osnov socioloških procesov v Istri in A. Rejca¹⁶⁹ spis o demografskih premikih. Tovrstna dela in pregled etnične strukture je izdal že pred drugo vojno L. Čermelj,¹⁷⁰ po vojni pa je opisal politično-upravni razvoj in imenoslovje v Julijski krajini, Beneški Sloveniji in Zadarski pokrajini. M. Korlevič¹⁷¹ je obdelal upravo in sodstvo v Istri, razvoj uprave v Trstu je opisal S. Pahor,¹⁷² B. Čokelj¹⁷³ razvoj

¹⁵⁹ Branko MARUŠIČ, Iz povjesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju, Jadranski zbornik, Pula, 2, 1957, str. 237—279.

¹⁶⁰ Josip ŠEGOTA, Kolonat u Bujštini s osvrtom na poljoprivredu i poljoprivredno zadrugarstvo danas, Zagreb 1955, 95 str.

¹⁶¹ Daniela MILÓTTI, Contributi per un profilo della storia dell'agricoltura istriana tra il 1918 e li 1939, Quaderni, Rovigno, VII, 1984, str. 135—148.

¹⁶² Salvator ŽITKO, Razvoj kolonata v Slovenskem Primorju od antike do II. svetovne vojne, Obala, Koper, 3, 1970, str. 39—45.

¹⁶³ Ivo JUVANČIČ, Italijanska kolonizacija kmečke posesti v Julijski krajini in Ente nazionale per le tre Venezia ter NOB, Srečanja, Nova Gorica, 6, 1971, št. 32, str. 216—217.

¹⁶⁴ Edko FERJANČIČ, Briški koloni, Soča, Nova Gorica, I/1947, št. 4—10.

¹⁶⁵ Lavo ČERMELJ, Ob 40-letnici razpusta Zadružne zveze v Trstu, Jadranski koledar 1969, Trst, str. 107—109.

¹⁶⁶ Fran JURISHEVIČ, Zadružno gibanje na Goriškem med dvema vojnama, Jadranski koledar 1970, Trst, str. 105—112; Obala, Koper, 8, 1971, str. 20—22, 10—11, 1974, str. 43—47; Zadružno gibanje na Tržaškem, Jadranski koledar 1974, Trst, str. 194—200.

¹⁶⁷ Marko WALTRITSCH, Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem, Gorica 1982, 467 str.

^{167a} Luciano LUBIANA, Il brigantaggio istriano dopo la prima guerra mondiale (1919—1930), Qualestoria, Trieste, IX/1981, št. 2, str. 98—113.

¹⁶⁸ Oleg MANDIČ, Osnovne odrednice socioloških procesa u Istri pod fašizmom, Pazinski memorijal, Pazin, 8, 1978, str. 39—47.

¹⁶⁹ Albert REJEC, Demografski premiki v širšem obmejnem pasu zahodne Slovenije in dežele Furlanije-Julijske krajine v polstoletju 1910—1961, Jadranski koledar 1972, Trst, str. 154—164.

¹⁷⁰ Lavo ČERMELJ, Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina, imenoslovje in politično-upravna razdelitev, Ljubljana 1945, 72 str.

¹⁷¹ Milivoj KORLEVIC, Uprava i sudstvo u Istri od 1918 do 1945, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, II, 1954, str. 19—100.

¹⁷² Samo PAHOR, Upravno politične razdelitve občine Trst, Jadranski koledar 1973, Trst, str. 72—80.

¹⁷³ Bogomir ČOKELJ, Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu, Trst 1949, 16 str.

narodnostnega stanja v Trstu, S. Murovec¹⁷⁴ pa upravo severnoprimorskih občin. Kar dve razpravi, O. Mandiča¹⁷⁵ in L. Buršiča,¹⁷⁶ obravnavata hrvaško odvetništvo v Istri, medtem ko o drugih stanovih, razen že omenjenega duhovniškega, ni del.

VIII. Historiografija o delavskem in komunističnem gibanju je sorazmerno bogata, vendar tudi tu prednjači že obravnavano revolucionarno razdobje po prvi vojni. Ta tematika je predmet kar dveh znanstvenih inštitucij v Ljubljani in na Reki, njej so posvečeni posebni zborniki in revije, da omenim le zbornike o KPJ, Titu in delavskem gibanju,¹⁷⁷ ki jih izdaja inštitut na Reki in Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, ne glede na dejstvo, da ta literatura vsebuje tudi širšo problematiko. Kratek pregled delavskega gibanja in nekaj problemskih razprav je objavil V. Bratulić,¹⁷⁸ medtem ko so Regentovi¹⁷⁹ pregled in drugi zapisi o začetkih komunistične stranke v Trstu spominškega značaja. Pomembna pa je zbirka del I. Regenta,¹⁸⁰ Poglavlja iz boja za socializem. Nekaj dokumentov iz arhiva KPI je objavila M. Kacin-Wohinz,¹⁸¹ poleg fotografskih dokumentov,¹⁸² ki pa obsegajo širše antifašistično gibanje; dokument iz arhiva KPI je objavil tudi V. Vremec,¹⁸³ med dokumenti omenimo

¹⁷⁴ Stanko MUROVEC, O upravno političnih spremembah na območju severno-primorskih občin, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1972, str. 53—121.

¹⁷⁵ Oleg MANDIČ, Hrvatska i slovenska advokatura u Istri pod fašizmom, Odvijetnik, Zagreb, 1977, št. 3—4, str. 93—96.

¹⁷⁶ Ljubo BURŠIČ, Hrvatski advokati u Istri i Liburniji, Odvijetnik, Zagreb, 1968, št. 9, str. 207—219.

¹⁷⁷ Radnički pokret Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotora i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970. Istra, Hrvatsko Primorje, Gorski Kotar, Savez komunista Jugoslavije 1919—1979, Rijeka 1980. Tito - Istra - Hrvatsko primorje - Gorski Kotar, Rijeka 1977. Tito u našem kraju, Istra - Hrvatsko primorje - Gorski Kotar, Rijeka 1982. Radnički pokret i NOB općine Labin, Rijeka 1980.

¹⁷⁸ Vjekoslav BRATULIĆ, Socijalistički pokret u Julijskoj krajini (1918—1941), Putovi revolucije, Zagreb, 1964, št. 3—4, str. 172—179; Osnivanje pokrajinske organizacije Komunističke partije u Julijskoj krajini 1921., Istarski mozaik, Pula, 1964, št. 4—5, str. 275—284; 23. september 1930 u Puli, Riječka revija, Rijeka, VI/1957, št. 5—6, str. 183—188.

¹⁷⁹ Ivan REGENT, Janko PLETERSKI, Ivan KREFT, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška med vojnima, Murska Sobota 1964, 357 str. Ivan REGENT, Odlomki o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 2, str. 299—316, III/1962, št. 1, str. 201—214; Nekaj misli in spominov o Prvem maju na Primorskem, Slovenija, XIV/1953, št. 102; Ob 40. obletnici Dela, Delo, Ljubljana 1960, št. 49.

¹⁸⁰ Ivan REGENT, Poglavlja iz boja za socializem, 1—3, Ljubljana, 1958, 430 str., 1960, 376 str., 1961, 316 str.

¹⁸¹ Milica KACIN-WOHINZ, O akcijskem paktu med KPI in narodnorevolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijske krajine, Goriški letnik, Nova Gorica, 9, 1982, str. 109—122; Poročilo o komunističnem gibanju med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini l. 1923, Borec, Ljubljana, 1982, št. 11, str. 577—583; Iz arhiva KSI o slovenskem vprašanju, Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 137—149.

¹⁸² Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem, 1867—1941, Ljubljana 1964, I/1, 560 str., 1965, I/2, 469 str.

¹⁸³ Vid VREMEC, Predvojni vodilni primorski komunist Albin Vodopivec in njegovo poročilo o mladinskem gibanju na Goriškem leta 1936, Goriški letnik, Nova Gorica, 6, 1979, str. 151—157.

še spomine V. Martelanca¹⁸⁴ o komunističnem reševanju nacionalnega vprašanja. O odnosih italijanskega delavskega gibanja, KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja in do narodnorevolucionarnega gibanja Slovencev in Hrvatov so pisali M. Kacin-Wohinz,¹⁸⁵ F. Klopčič,¹⁸⁶ K. Šiškočič,¹⁸⁷ D. Šepić¹⁸⁸ in V. Bratulic.¹⁸⁹ O slovenskem ilegalnem komunističnem tisku sta pisala V. Vremec in V. Ušaj,¹⁹⁰ časopis Delo pa sta obdelala J. Munda¹⁹¹ in R. Kodrič.¹⁹²

Revolucionarno delavsko gibanje v Istri je opisal M. Hrelja,¹⁹³ delavsko gibanje v Puli je nadrobno obdelal T. Crnobori,¹⁹⁴ o Puli v letu 1936 je pisal tudi A. Kapuralin.¹⁹⁵ Socialistično gibanje in ilegalno partijsko tiskarno v Rovinju je opisal A. Mikulian,¹⁹⁶ revolucionarno leto 1932 v Slovenski Istri pa

¹⁸⁴ Vladimir MARTELANC, Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji (1923—1927); Kacin-Wohinz Milica, Oris avtorjeve življenjske poti, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XX/1980, str. 107—137.

¹⁸⁵ Milica KACIN-WOHINZ, Pogledi Komunistične stranke Italije na narodno vprašanje pri Slovencih in Hrvatih v Julijski krajini (1923—1927), Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 1976, št. 3—4, str. 175—203; Narodno revolucionarno gibanje na Primorskem v luči politike in taktike Komunistične stranke Italije, Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 81—98; O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Italiji med dvema vojnama, Goriški letnik, Nova Gorica, 7, 1980, str. 91—101; Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične partije (1921—1940), Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXX/1978, št. 3, str. 289—293.

¹⁸⁶ France KLOPČIČ, Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v KPI v letih 1923—1930, Goriški letnik, Nova Gorica, 7, 1980, str. 75—90.

¹⁸⁷ Karel ŠIŠKOVIČ, Beleške o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji do leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VIII/1967, str. 317—322.

¹⁸⁸ Dragovan ŠEPIČ, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, Putovi revolucije, Zagreb, 1964, št. 3—4, str. 232—248.

¹⁸⁹ Vjekoslav BRATULIČ, Medjunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968, str. 11—42.

¹⁹⁰ Vid VREMEC — Venčeslav UŠAJ, Predvojni ilegalni delavski tisk na Primorskem, Primorski dnevnik, Trst, 1968, št. 296; Predvojni ilegalni tisk na Primorskem, Srečanja, Nova Gorica, 13—14, 1968, str. 43—48.

¹⁹¹ Jože MUNDA, Slovenski komunistični list Delo, Knjižnica, Ljubljana, IX/1965, št. 1—4, str. 64—69.

¹⁹² Ravel KODRIČ, Il »Delo«: appunti per una storia del primo giornale comunista sloveno, Storia e attualità di Trieste nelle riflessioni del comunisti, Trieste 1985, str. 357—397.

¹⁹³ Mario HRELJA, Revolucionarni pokreti u Istri između dva svjetska rata, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 423—457.

¹⁹⁴ Tone CRNOBORI, Borbena Pula, Prilog gradnji za povijest radničkog pokreta i NOB do rujna 1943, Rijeka 1972, 258 str.; Puljska organizacija talijanske KP između dva rata u svijetlu unutrašnjih i vanjskih zbivanja, Prilozi o zavičaju, Pula, 1, 1980, str. 175—186.

¹⁹⁵ Anton KAPURALIN, Pokušaj uspostavljanja veze između organizacije KP Pule i KP Zagreba 1936, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 533—537.

¹⁹⁶ Antonio MICULIAN, Appunti sul movimento socialista e la biblioteca illegale del PCI a Rovigno, Quaderni, Rovigno V, 1981, str. 117—129.

J. Kramar.¹⁹⁷ I. Golia-Zaneto¹⁹⁸ obravnava delavsko, H. Buršič¹⁹⁹ pa antifašistično gibanje na Labinščini, D. Bičič in A. Zupičič²⁰⁰ pa opisujeta življenje rudarjev v raških premogovnikih. O Komunistični partiji Reke v dobi samostojne reške države 1921—1924 sta izšla zbornik razprav in zbirka dokumentov.²⁰¹ Širše o delavskem gibanju na Reki sta pisala V. Raspor²⁰² in L. Giuricin,²⁰³ zadnji je pisal tudi o Labinščini. O delavskem in sindikalnem gibanju na Reki sta objavila prispevke tudi M. Sobolevski²⁰⁴ in P. Strčić.²⁰⁵ G. Arigoni²⁰⁶ je izdal kronološki pregled revolucionarnega gibanja na Reki.

Samostojne brošure so posvečene življenju Jožeta Srebrnič,²⁰⁷ Giuseppine Martinuzzi,²⁰⁸ Antona Ukmarja,²⁰⁹ Pina Tomažiča,²¹⁰ krajši prispevki obravnavajo Vladimirja Martelanca, Henrika Tumo, Giovannija Pipana, Pina Budicina in druge.

IX. Po razpustu slovenskih in hrvaških organizacij, zlasti pa sredi tridesetih let, se je slovensko delavsko gibanje v mnogočem prepletalo z narodnjaškim, pod skupnim imenovalcem: antifašizem. Čeprav se avtorji večinoma omejujejo bodisi na komunistično stranko bodisi na narodnorevolucionarno, jih bomo obravnavali skupaj. Splošno antifašistično gibanje, nastajanje ljudske fronte in pregled razvoja mladinskega naprednega gibanja je opisala M. Kacin-

¹⁹⁷ Janez KRAMAR, Leto 1932 — revolucionarno leto Slovenske Istre, Obala, Koper, II/1969, št. 1, str. 1—43.

¹⁹⁸ Ivan GOLJA-ZANETO, Radnički pokret na Labinščini izmedju dva svjetska rata, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 487—522.

¹⁹⁹ Herman BURŠIČ, Antifašistički pokret na Labinščini izmedju dva svjetska rata, Radnički pokret i NOB općine Labin, Rijeka 1980, str. 33—63.

²⁰⁰ Duško BIČIČ — Anton ŽUPIČIČ, O životu rudara ugljenokopa Raša 1921, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 549—553.

²⁰¹ Komunistička partija Rijeke 1921—1924, Rijeka 1980, 164 str. Luciano GIURICIN — Mihael SOBOLEVSKI, Il Partito Comunista di Fiume 1921—1924, Komunistička partija Rijeke, Documenti — Gradja, Rijeka 1982, 249 str. Giuricin, Documenti sul PC di Fiume, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 243—278.

²⁰² Vinko RASPOR, Radnički pokret Rijeke i Sušaka 1900—1941, Rijeka 1977, 127 str.

²⁰³ Luciano GIURICIN, Il movimento operaio albanese dalle pagine de »Il Lavoratore« nel periodo 1921—1925, Quaderni, Rovigno, VI, 1981—1982, str. 175—199; Il movimento operaio e comunista a Fiume: 1924—1941, Quaderni, Rovigno VII, 1984, str. 65—134.

²⁰⁴ Mihael SOBOLEVSKI, Prilog gradji revolucionarnog sindikalnog pokreta u Državi Rijeka, Argumenti, Rijeka, 1—2, 1983, str. 125—157.

²⁰⁵ Petar STRČIČ, Povijest radničkog pokreta i NOB-a Rijeke, Prilog za nacrt sinteze, Dometi, Rijeka, XI/1978, št. 9—11, str. 97—107; Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri izmedju dva svijetska rata, Goriški letnik, 7, 1980, str. 65—74.

²⁰⁶ Giuseppe ARRIGONI, Breve cronistoria del Movimento rivoluzionario di Fiume dal 1918 al 1940, Quaderni, Rovigno, I, 1971, str. 229—242.

²⁰⁷ Ivan REGENT, Jože Srebrnič, Nova Gorica 1946, 16 str.

²⁰⁸ Giacomo SCOTTI, Sjeme revolucionarne Istre, Život i djelo Giuseppine Martinuzzi »crvene učiteljice«, Rijeka 1978, 96 str. Marija CETINA, Giuseppina Martinuzzi, Documenti del periodo rivoluzionario, 1896—1925, Pula 1970, 342 str.

²⁰⁹ Rastko BRADAŠKJA, Revolucionar Miro, Življenjska zgodba Antona Ukmarja, Trst, 1981, (tudi v ital.), 117 str.

²¹⁰ Pino TOMAŽIČ, Življenje in smrt slovenskega komunista, Trst 1964, 31 str.

Wohinz,²¹¹ ki je objavila tudi dokumente. Del dokumentov posebnega sodišča za zaščito države je objavil V. Bratulić,²¹² I. Juvančić²¹³ je opisal ilegalni narodni svet ter leto bazoviških žrtev. O prvi fazi ilegalnega narodnorevolucionarnega gibanja so pisali predvsem protagonisti, v glavnem na spominskih virih. V. Španger²¹⁴ in D. Žerjal²¹⁵ opisujeta razvoj tržaške organizacije Borba, Z. Jelinčić,²¹⁶ A. Rejec,²¹⁷ T. Rutar,²¹⁸ L. Koler²¹⁹ pa goriško organizacijo, poznano pod imenom TIGR. O ustanovitvi TIGR-a pripoveduje A. Šavli²²⁰ v Primorskih srečanjih. O organizaciji Borba v Istri in posebej o Vladimiru Gortanu je več del,²²¹ prispevke so objavili S. Zlatić,²²² V. Ladavac,²²³ T. Peruško-Ž. Gortan,²²⁴ B. Flego,²²⁵ G. Scotti²²⁶ in B. Janjatović.²²⁷ Ta v glavnem spominska

²¹¹ Milica KACIN-WOHINZ, Protifašistično gibanje v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, VI/1966, str. 101—115; Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia, Quaderni, Rovigno, II, 1972, str. 383—463; Ljudskofrontno povezovanje Slovencev v Italiji, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, str. 135—154; O mladinskem gibanju na Primorskem med obema vojnama, Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str. 39—50.

²¹² Vjekoslav BRATULIĆ, Ilegalne organizacije u Istri, Slovenskom Primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaščito države (1927—1940), Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, Rijeka, 6—7/1961—1962, str. 455—545.

²¹³ Ivo JUVANČIĆ, Primorski Narodni svet, Primorski dnevnik, Trst, 1970, št. 172—190; Leto bazoviških žrtev 1930, Kronika, Ljubljana, 1974, št. 2, str. 112—121.

²¹⁴ Vekoslav ŠPANGER, gl. op. 68; Prvi borci za svobodo, Koledar Gregorčičeve založbe 1947, Trst, str. 17—26.

²¹⁵ Drago ŽERJAL, Prvi protifašistični spomenik na svetu, Spomin na Trst — v oktobru 1927 — Ustanovitev Borbe, V boju zoper fašizem in zoper Italijo, TV 15, 10., 17., 24. X. 1985.

²¹⁶ Zorko JELINČIĆ, Ob 30-letnici strelav na Bazovici, Jadranski koledar, Trst, 1960, str. 45—54; Primorska mladina in TIGR pod fašizmom, Koledar Gregorčičeve založbe 1947, Trst, str. 56—68.

²¹⁷ Albert REJEC, Začetki boja za osvoboditev, Demokracija, Gorica, 7. VIII. 1971.

²¹⁸ Tone RUTAR, Kratak pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem, 1927—1940, Tolminski zbornik, Tolmin 1975, str. 315—361; Krivične trditve o vodstvu TIGR, Bistriški zapisi, Ilirska Bistrica, 2, 1984, str. 71—103.

²¹⁹ Ljubomir KOLER, Delo partijske mladine med obema vojnama, Idrijski razgledi, Idrija, XI/1965/66, str. 134—141, XIV/1969, št. 3, str. 152—169.

²²⁰ Jožko HUMAR, Razgovor z Andrejem Šavlijem o nastanku organizacije TIGR, Primorska srečanja, Nova Gorica, 49, 1984, str. 256—258.

²²¹ Vladimir Gortan, Rijeka 1945, 23 str.

²²² Slavko ZLATIĆ, Odlomci iz sjećanja na tajne organizacije »Borba« i Tigr, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1972; Tajna organizacija »Borba« 1929. godine, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 57—63.

²²³ Vjekoslav LADAVAC, gl. op. 71; Vladimir Gortan i otpor u Istri protiv fašizma, Riječka revija, Rijeka, IX/1960, št. 1—2, str. 76—80.

²²⁴ Tone PERUŠKO — Živko GORTAN, Vladimir Gortan simbol borbe i snage naroda Istre, Rijeka 1945, 23 str.

²²⁵ Bruno FLEGO, Vladimir Gortan i aktivni otpor »TIGRA« — odlučujući faktorji za reviziju nacionalne politike KPI u Julijskoj krajini, 1929—1934, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 103—114.

²²⁶ Giacomo SCOTTI, Vladimir Gortan i revolucionarni pokret Istre krajem 20-tih i početkom 30-tih u talijanskoj literaturi, Pazinski memorijal, Pazin, 13, 1984, str. 65—102.

²²⁷ Bosiljka JANJATOVIĆ, Odjeci sudjenja i presude Vladimiru Gortanu i drugovima u jugoslavenskoj javnosti, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1972.

dela dopolnjuje razprava J. Pirjevca²²⁸ o bazoviškem procesu, objavljena tudi v italijanščini. Na spominskih virih sta napisani dve brošuri o Bazovici.²²⁹ Med opisi posameznih dogodkov omenimo še odkritje protifašistične skupine v Ocizlu-Klancu T. Ferenc²³⁰ ter proces proti ljudem iz Koprivišča B. Škoberne.²³¹

Sorazmerno malo je raziskana slovenska emigracija in njeno delovanje v Jugoslaviji, delovanje, ki je bilo sestavni del primorskega protifašizma. Med avtorji te tematike omenimo A. Vovka,²³² D. Nečaka²³³ ter L. Božiča,²³⁴ ki opisujejo organizacije emigrantskih društev v Sloveniji. Bolje je obdelana istrska emigracija v Jugoslaviji. D. Tumpič,²³⁵ F. Debevc,²³⁶ D. Šepić,²³⁷ T. Dobrila,²³⁸ S. Knapič²³⁹ govorijo o njej pretežno po spominih. J. Čiković²⁴⁰ piše o preganjanju istrske emigracije. Emigrantski časopis Istro je obdelal I. Mihovilović.²⁴¹ Istrane v španski državljanski vojni obravnava B. Janjatović,²⁴² D. De Leo,²⁴³ A. in J. Licul²⁴⁴ ter N. Brenković,²⁴⁵ medtem ko o primorskih Slovencih v Španiji nimamo posebnih del.

²²⁸ Jože PIRJEVEC, Bazovica 1930, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XX/1981, str. 157—166; Pagine di storia dell'antifascismo sloveno, I fucilati di Basovizza del 1930, Qualestoria, Trieste IX/1981, št. 1, str. 45—60.

²²⁹ Milan PAHOR, Bazovica, Ljubljana 1980, 40 str. Bazovica 6. IX. 1930. — 6. IX. 1970, Trst 1970, 43 str.

²³⁰ Tone FERENC, Izsleditev protifašistične skupine v Slovenski Istri, Klancu, Borec, Ljubljana 1980, št. 1/2, str. 641—665.

²³¹ Boža ŠKOBERNE, Fašistična sodna burka z ljudmi iz Koprivišča, Borec, Ljubljana, 1983, št. 4, str. 226—239.

²³² Andrej VOVKO, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, str. 449—472; Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933—1940, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 1, str. 67—102; 50-letnica ustanovitve »Orjema«, Jadranski koledar 1978, Trst, str. 206—211.

²³³ Dušan NEČAK — Andrej VOVKO, Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, XXI/1981, str. 113—128.

²³⁴ Lado BOŽIČ, Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 158—166.

²³⁵ Dušan TUMPIČ, Nepokorena Istra, (1. in 2. poglavje), Zagreb 1975, 640 str.

²³⁶ Franjo DEBEVC, Istrska emigracija u Jugoslaviji izmedju dva svjetska rata, Pazinski memorijal, Pazin, 3, 1971.

²³⁷ Dragovan ŠEPIĆ, Talijanski antifasisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1978, str. 233—239.

²³⁸ Tone DOBRILA, Priklanjanje istarskih emigranata klasnom radničkom pokretu Jugoslavije, Istarski mozaik, Pula, 8/1970, št. 5—6, str. 176—185, 9/1971, št. 1—2, str. 49—72.

²³⁹ Srečko KNAPIČ, Odlazak u emigraciju i djelatnost u revolucionarnom radničkom pokretu, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotora i Istre, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 561—168.

²⁴⁰ Josip ČIKOVIĆ, Prilog proučavanju stradanja i progona napredne istarske emigracije izmedju dva svjetska rata, Historija, Rijeka, 5, 1982—1984, str. 165—176.

²⁴¹ Ive MIHOVILOVIĆ, List »Istra« glasilo »Saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine«, od 1929 do 1940, Pazinski memorijal, Pazin, 2, 1970, str. 107—127.

²⁴² Bosiljka JANJATOVIĆ, Istrani u španjolskom ratu 1936—1939, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 153—167.

²⁴³ Carmelo DE LEO, O sudjelovanju Istrana u internacionalnim brigadama u španjolskom ratu, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 149—151.

Več del je napisanih o drugem tržaškem sodnem procesu in gibanju, katerega epilog je bil proces. T. Ferenc²⁴⁶ je nadrobno obdelal akcije narodnorevolucionarne organizacije TIGR v letu 1940, I. Juvančič²⁴⁷ je opisal ozadje drugega tržaškega procesa; na osnovi dokumentov so gibanje pred drugo svetovno vojno in proces opisali še M. Kacin-Wohinz,²⁴⁸ J. Pirjevec,²⁴⁹ J. Kramar,²⁵⁰ F. Škerl²⁵¹ in M. Pahor.²⁵² Sicer pa obstaja obsežna slovenska spominska in priložnostna literatura o gibanju v tridesetih letih in o drugem tržaškem procesu, objavljena večinoma v periodičnem tisku, medtem ko o odporništvu v Istri v zadnjih letih pred vojno nimamo del. Na osnovi ustnih virov je objavil v Primorskem dnevniku vrsto biografij narodnih revolucionarjev T. Rutar, V. Vremec²⁵³ je izdal biografijo A. Manfrede in opisal razvoj komunistične organizacije na Tržaškem, I. Gašperšič²⁵⁴ pa spomine na komunistično gibanje na Divaškem. A. Zidar²⁵⁵ opisuje TIGR na ilirsko-bistriškem, F. Tončič²⁵⁶ pa drugi tržaški proces in zapore. Ta in še druga spominska literatura vsebuje množico podrobnih podatkov, ki so za rekonstrukcijo ilegalnega gibanja uporabni, vendar je nekritična in tudi nepreverljiva. Razdobje ilegalnega narodnega in razrednega odpora kliče po sistematični znanstveni obdelavi, ki jo v zadnjem času omogočajo primarni viri, shranjeni v italijanskih arhivih.

Ta kratek pregled jugoslovanske historiografije o Julijski krajini med vojnama kaže naslednje:

1. Številne in raznolike so publikacije, objavljene do leta 1952 v zvezi z vprašanjem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Ker so napisane s posebnim namenom in na hitro, so marsikdaj pomanjkljive, očitno je tudi pomanjkanje primarnih virov.

²⁴⁴ Anton LICUL — Josip LICUL, Medju dobrovoljcima internacionalnih brigada, Radnički pokret Hrvatskog Primorja, Gorskog kotora i Istre 1919—1941, Zbornik I, Rijeka 1970, str. 569—585.

²⁴⁵ Nedeljko BRENKOVIĆ, Prilog o španjolskom ratu, Pazinski memorijal, Pazin, 9, 1979, str. 143—148.

²⁴⁶ Tone FERENC, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Ljubljana 1977, 280 str.

²⁴⁷ Ivo JUVANČIČ, Drugi tržaški proces, Primorski dnevnik, 18.—19. V. 1965; Drugi trščanski proces i njegova politička pozadina 1940—1941, Jadranski zbornik, Pula, 4, 1960, str. 293—299.

²⁴⁸ Milica KACIN-WOHINZ, Ob trideseti obletnici drugega tržaškega procesa, Borec, Ljubljana XXIII/1971, št. 12, str. 721—739.

²⁴⁹ Jože PIRJEVEC, La fase finale della violenza fascista, I retroscena del processo Tomažič, Qualestoria, Trieste, X/1982, št. 2, str. 75—94.

²⁵⁰ Jože KRAMAR, Pinko Tomažič, Ob tridesetletnici II. tržaškega procesa, Obala, Koper, 1971, št. 12, str. 15—23.

²⁵¹ France ŠKERL, Drugi tržaški proces, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXV/1971, št. 1—2, str. 31—45.

²⁵² (Milan PAHOR), Drugi tržaški proces, Ljubljana 1981, 36 str.

²⁵³ Vid VREMEC, Andrej Manfreda, Kobariški protifašist in drugi, Ljubljana 1972, 200 str. Uprli so se fašizmu, Primorski dnevnik, Trst, dec. 1963.

²⁵⁴ Ivan GAŠPERŠIČ, Spomini primorskega komuniste, Komunist, Ljubljana 1980, št. 32—35.

²⁵⁵ Alojz ZIDAR, Spomini na organizacijo TIGR, TV 15, 6. IX.—11. X. 1979; Resnica o TIGRU, Bistriški zapisi, Ilirska Bistrica, 2, 1984, str. 58—64.

²⁵⁶ Frane TONČIČ, Celica 41, Primorski dnevnik, Trst, 28. X.—15. XII. 1945.

2. Malo je splošnih in celovitih prikazov nekega obdobja ali regije; prevladuje fragmentarnost, v veliki meri koncentrirana na ene in iste posameznosti. Najbolje se zdi obdelano prvo povojno razdobje, zlasti revolucionarni dogodki, ta dela so večinoma grajena na virih.

3. Glede položaja narodne manjšine v Italiji je več pozornosti vzbujala politika raznarodovanja kakor notranji vsestranski razvoj te manjšine, njena reakcija na raznarodovanje in odnos med narodnim in razrednim. Šele v zadnjih letih se te tematike loteva vrsta piscev, a še vedno prevladujejo spominski in nekritični prispevki, pogosto apologetski.

4. Največje praznine so v gospodarski, socialni in politično-upravni zgodovini; ničesar ne vemo o načinu življenja Slovencev in Hrvatov pod fašizmom. Prav tako še nismo začeli s sistematičnimi raziskavami o fašizmu, o njegovih institucijah, o vplivu in (ne)konsensu med Slovenci in Hrvati. Na tem področju nas tržaški italijanski kolegi zelo presegajo, naj omenim le njihovo zadnje delo *L'Istria fra le due guerre*.

5. Posebno skupino predstavlja historiografija o Zadru med dvema vojnama pod Italijo, ki jo ta prispevek ne obravnava. Historiografije o najbolj zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja, o Slovenski Benečiji, pa skorajda ni, obstojajo le etnografski in kulturološki zapisi.

Milica Kacin-Wohinz:

UN APERÇU DE L'HISTORIOGRAPHIE YOUGOSLAVE DE LA MARCHE

JULIENNE D'ENTRE LES DEUX GUERRES DE 1945 À 1985

Résumé

En essayant d'apprécier l'historiographie de la Marche Julienne, plus précisément de celle de 1945 à 1985, l'auteur constate que les publications parues jusqu'à 1952 sont nombreuses et différentes surtout en ce qui concerne la question de délimitation entre la Yougoslavie et l'Italie où il existe un manque évident de sources primaires. Il y a peu d'aperçus généraux ou complets d'une période ou d'une région, car ils sont pour la plupart trop fragmentaires. La période la mieux traitée et en majeure partie écrite d'après les sources paraît dans l'après-guerre immédiat traitant aussi des événements révolutionnaires. En ce qui concerne la situation de la minorité ethnique en Italie, la politique de dénationalisation a suscité la plus grande attention ainsi que l'évolution interne générale de cette minorité, sa réaction à la dénationalisation et le rapport entre les couches sociales et la nationalité. Dans les dernières années seulement toute une série d'auteurs a entrepris le thème tandis que restent en majorité les contributions au caractère des mémoires et celles non critiques. Il y a des trous les plus grands dans l'histoire d'économie, sociale et politique-administration et l'on ignore toujours la manière de vivre des Slovènes et des Croates sous le fascisme. L'historiographie de la Marche Slovène, la partie la plus à l'Ouest du territoire de l'ethnie slovène est presque nulle, il n'y a que quelques contributions ethnologiques et culturelles.